

teaching institutions, to compare organization of transformation process in different regions, sectors and areas.

Keywords: Every-day life, education reform, higher pedagogical school, de-Stalinization.

Лукьяненко А. В., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры культурологии, Полтавский национальный педагогический университет им. В. Г. Короленко (Украина, Полтава), lukyanenko.ov@gmail.com

Коллективы педагогических вузов Украинской ССР времён «оттепели» на перекрёстке образовательных реформ (Ч.2)

Иллюстрируются изменения в отношении коллективов пединститутов УССР периода десталинизации (1953–1964 гг.) к реформированию их профессиональной среды. Применение метода контент-анализа педагогической прессы позволило проиллюстрировать толкование преподавателями вузов цели изменений; выявить их реальное и желаемое содержательное наполнение передела сфер влияния между педагогическими институтами, сравнить организацию процесса преобразований в различных регионах, сферах и направлениях.

Ключевые слова: повседневность, реформы образования, высшая педагогическая школа, десталинизация.

* * *

УДК 94:314.7(477.84)«XX»

Тимків І. В.,
аспірант, Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка (Україна, Тернопіль),
timkvvan@gmail.com

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 50–60-Х РР. XX СТ.

Проаналізовано особливості механічного руху населення Тернопільської області у 50-х – 60-х рр. XX ст. Охарактеризовано вплив політичних та економічних чинників на причини та передумови міграційної активності населення. Показано динаміку міграційних потоків у Тернопільську область та за її межі.

Методологічною основою дослідження виступають принципи наукового пізнання: науковості, системності, історизму та плюралізму. Статтю виконано із використанням таких методів, як проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, системний, структурний, логіко-аналітичний.

Міграційні процеси, що мали місце на теренах Тернопілля у 50-х – 60-х рр. XX ст., були наслідком соціально-економічної політики радянського керівництва. Будівництво промислових підприємств у містах області спричинило урбаністичні процеси, основним джерелом яких було сільське населення краю. Дослідження дозволяє зробити висновки, що основні міграційні потоки в самій області були спрямовані в основному з села у місто. Зовнішня міграція була спрямована в основному у сусідні області (Івано-Франківську, Львівську та Хмельницьку), а також у віддалені промислово розвинуті регіони УРСР.

Ключові слова: міграція населення, Тернопільщина, соціальне становище, промисловість, сільське господарство, переміщення населення, урбанізація.

Актуальним завданням для історичної науки є вивчення мобільності населення, визначення ключових факторів, які відігравали роль стимуляторів зміни постійного місця проживання, дослідження напрямків зовнішньої та внутрішньої міграції. Пріоритетним для нашого дослідження є аналіз міграційної активності населення Тернопільської області 50-х – 60-х рр. XX ст., оскільки саме в цей період населення краю розпочало активно змінювати місце свого постійного проживання, що було зумовлено стрімким економічним розвитком.

Метою дослідження є вивчення міграційної активності населення Тернопільщини 50-х – 60-х рр. XX ст. у контексті соціально-економічного розвитку краю.

Об'єктом дослідження є процес міграції населення регіону в досліджуваний період.

Предмет – динаміка міграційної активності населення Тернопільської області у 1950–1960 рр.

Територіальні рамки дослідження охоплюють територію Тернопільської області.

В основі джерельної бази – архівні матеріали та статистична інформація, що стосується міграційних процесів регіону досліджуваній період. Детальна інформація, щодо напрямків міграції населення, міститься у справах Держархіву Тернопільської області, а також у збірниках Центрального Статистичного Управління Тернопільської області (ЦСУ) 1957, 1962, 1967 та 1972 рр. [18; 19; 20; 21].

Щодо історіографії дослідження, то потрібно відзначити наявність низки узагальнюючих праць про міграцію населення СРСР, у яких значна увага приділяється міграційній активності населення Південно-Західного економічного району, до якого входила територія Тернопільської області. Зокрема корисним для нас є дослідження вчених-демографів: «Статистика міграції населення» [25] яка вийшла друком у 1973 р. У даній праці подано статистичні показники міграції населення, проаналізовано основні напрямки його переміщення. Проте, у дослідженні акцентується увага на економічній складовій міграції і оминаються увагою політичні чинники. Спробу оцінити зміни в структурі населення СРСР під впливом міграції зробив В. Болдирев у своїй монографії «Підсумки переписів населення СРСР» [1]. Вагоме дослідження, що стосується трудової міграції населення, проведено Інститутом демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України і опубліковано його результати у колективній монографії «Населення України. Трудова еміграція в Україні» під редакцією Е. Лібанової, О. Позняка та О. Малиновської [22]. Цінним для нашого дослідження є з'ясування причин сучасної міграції українського населення, особливості перерозподілу трудових ресурсів.

У науковій статті «Міграції сільського населення та їх вплив на людинність населених пунктів Тернопільської області» [14] Богдан Заставецький відобразив внутрішнє переміщення населення Тернопільщини під впливом соціально-економічних чинників.

Проблему зміни місця проживання під впливом економічних факторів дослідив В. Товкун у статті «Міграція населення і територіальний перерозподіл трудових ресурсів» [26]. Політичну складову переміщення населення проаналізувала К. Жбанова у дослідженні «Організовані переселення в південні області Української РСР у 1955–1967 рр.» [13].

Демографічна ситуація, що склалася на теренах Тернопілля в кінці 40-х початку 50-х рр. XX ст. призвела до формування маси населення, яка не була задіяна у виробничих процесах, через недостатній рівень економічного розвитку регіону. Наявність надлишку трудових ресурсів було характерним не тільки для Тернопільщини, а й для більшості областей західної України. Водночас східні області Української РСР, що відзначалися високим рівнем промислового розвитку відчували потребу в залученні трудових ресурсів із західних областей [26, с. 35]. Значна частина мешканців працездатного віку, закінчивши школи, виїжджала в міста здобувати освіту, а згодом залишалася там на постійне проживання.

У Радянському союзі питанням внутрішнього переміщення населення займалися спеціальні управління в структурі виконавчої влади у розпорядженні яких знаходилися усі важелі впливу на міграційні потоки населення. Зокрема, для нас особливе зацікавлення

викликає діяльність Головного переселенського і Головного управління при Раді Міністрів (РМ) УРСР, що було реорганізоване у Державний комітет РМ УРСР із використання трудових ресурсів у лютому 1967 р. [13, с. 164]. Водночас на місцевому рівні при крайових та обласних Радах депутатів трудящих були створені Переселенські відділи, що безпосередньо підпорядковувалися Головному переселенському управлінню. Тернопільська Обласна контора з організованого набору робітників створена на підставі наказу Головного управління з організованого набору робітників при Раді Міністрів УРСР від 15 квітня 1950 р. №163–к проіснувала до 1 липня 1953 р., коли на її базі був створений відділ організованого набору робітників Тернопільського облвиконкому. Згідно з рішенням облвиконкому від 12 серпня 1955 р. №818 відділ був об'єднаний з відділом переселення у відділ організованого набору робітників і переселення облвиконкому. Відповідно до указу Президії Верховної Ради УРСР від 5 травня 1967 р. на базі цього відділу був створений відділ з використання трудових резервів облвиконкому [2, с. 264].

За недовготривалий період діяльності Головного управління, кількість сімей, переселених у Кримську область та Казахстанську РСР із Тернопільської області у 1955 р., становила 814 сімей, з яких у Крим – 468, та 346 сімей у Казахстан. Загальна кількість переселенців склала 2731 осіб [5, арк. 8].

Однак не тільки Крим та Казахстан був в центрі міграційної політики радянського керівництва. Як свідчать дані про кількість відправлених робітників з Тернопільської області у порядку оргнабору та колгоспників, на переселення в східні області України з числа сільського населення в 1957 р. було відправлено 15541 осіб, з яких переселили – 4428 осіб, а 3812 осіб виїхало з метою працевлаштування [3, арк. 10]. Використання оргнаборів посідало важливе місце в радянській системі переміщення населення. Поняття оргнабір являло собою планове залучення працівників для виконання постійних, або сезонних робіт на підприємствах, розташованих за межами їх постійного, місця проживання, та було введено у правовий обіг Постановою Центрального виконавчого комітету Ради народних комісарів СРСР від 4 березня 1927 р. «Про заходи, щодо врегулювання ринку праці» [24]. Проте, основна частина мешканців сіл – 7302 осіб у 1957 р. переїхала на постійне місце проживання в Польську народну республіку [3, арк. 10]. Аналіз отриманої інформації дозволяє зробити висновок про незавершеність репатріаційних процесів, які мали місце після Другої світової війни на теренах Тернопільської області. Як зазначає О. Калакура, на кінець 1940–х рр. в УРСР проживало близько 450 тис. поляків [15, с. 339]. У 50–х рр. XX ст. радянська репресивна політика сприяла поширенню серед польської меншини міграційних настроїв. Це призвело до того, що за переписом населення 1959 р. в УРСР проживало 363 тис., що становило 0,9% до всього населення республіки [15, с. 357]. Скорочення кількості польського населення за 10–ти річний період відбулося на

У наступному році кількість вибулого з області сільського населення склала 4425 осіб, з яких переселено в східні області УРСР – 3814 осіб. Решта 13,8% були працевлаштовані в інших регіонах СРСР [3, арк. 3]. Цікаво,

що з 35 районів Тернопільської області по оргнабору 22,2% населення були вихідцями лише з чотирьох – Бучацького, Бережанського, Козівського та Товстівського районів, а також м. Тернопіль [3, арк. 3].

Стимулюючою особливістю переселень 1955–1967 рр. була система пільг, а саме: одноразова грошова допомога сім'ї, безкоштовний переїзд і перевезення майна (до 2 т.) та худоби, що були в особистому користуванні родини, звільнення від сплати сільськогосподарського податку протягом 5 років після переїзду [13, с. 166].

Варто зазначити той факт, що система пільг, задекларованих радянським керівництвом, не завжди своєчасно надавалася на місцях, що в свою чергу спричиняло повернення населення на попередні місця проживання. Як показує радянська статистика, найбільший відсоток повернення був серед переселенців із Закарпатської області – 25,4%, з Чернівецької – 18,2%, Черкаської – 16%, Львівської – 14,4%, Тернопільської – 14,1%, Чернігівської – 13,2%, Волинської – 12,7%. Решта областей виходу отримували в середньому 9% повернень переселених сімей [13, с. 167].

У листі керівника статистичного управління Тернопільської області М. Аверченко керівнику відділу статистики населення і охорони здоров'я ЦСУ УРСР Н. М. Деденко йдеться про те, що за рахунок міграції населення області у 1959 р. зменшилось на 476 чол. У 1959 р. із області по оргнабору вибуло 2030 робітників та 3126 жителів сільської місцевості, в порядку організованого переселення, водночас згідно репатріації з теренів області виїхало 1068 мешканців [5, арк. 17].

Таблиця 1 [6, арк. 1]

«Механічний рух населення по містах за 1958–1960 рр. і в цілому по області»

	по містах		по селах		по області	
	прибуло	вибуло	прибуло	вибуло	прибуло	вибуло
1958	15565	13477	–	–	15565	13477
1959	16933	11756	–	–	16933	11756
1960	17076	12986	12596	14904	29673	27890

Аналіз поданої у Таблиці 1 інформації підтверджує факт переважання прибуття населення у Тернопільську область над вибуттям за її межі. В сільську місцевість прибувало чимало спеціалістів сільського господарства, мігрантів інших професій, що призводило до перерозподілу населення між містом і селом. Внаслідок цього зростала чисельність міського і відносно скорочувалася питома вага сільського населення. Як зазначає Б. Заставецький: «У сільській місцевості вибуття мігрантів переважає над прибуттям, внаслідок чисельність сільського населення зменшується, за винятком Тернопільського району» [14, с. 64]. Суть міграційних процесів у Тернопільській області полягала у припливі населення в міста та селища, які з розвитком промислової сфери відчували потребу в робочій силі.

Міграція населення Тернопільщини стала не тільки наслідком соціально–економічних процесів, а й невід'ємною їх складовою. Як зазначає Т. Заславська:

«вплив на економіку міграція здійснює через територіальний розподіл населення, що в свою чергу впливає на продуктивність праці і на відтворюваність трудових ресурсів» [25, с. 139]. Населення досліджуваної області у кінці 1940–х рр. в основному проживало в селах та займалося сільським господарством. Зокрема, чисельність сільського населення у 1950 р. складала 994672 особи [4, арк. 15], або 88,9% від усіх мешканців краю. Такий розподіл жителів дозволяє виокремити процес сільської міграції у окреме явище в механічному русі населення. Сільська міграція здійснювала важливий вплив на формування і перерозподіл трудових ресурсів регіону.

Примусові трудові мобілізації негативно впливали на якість формування сільськогосподарського кадрового складу. Наприклад, тільки в колгоспах Тернопільщини у 1955 р. чисельність працездатних колгоспників зменшилася на 2300 осіб, що пояснювалося «вибуванням по організованому набору робочої сили на шахти і промислові підприємства» СРСР [16, с. 135].

З початком індустріалізації Тернопільської області розпочалися урбанізаційні процеси, першочергово за

рахунок уже готової до переміщення маси сільського населення. Відтік сільського населення Тернопільської області у міста спричинив появу трудоміких виробництв, що орієнтувалися на місцеві трудові ресурси. Чисельність населення Тернопільської області у 1959 р. згідно даних перепису становила 1085,6 тис. осіб, з яких сільське – 902,3 тис., міське – 183,3 тис. осіб [18, с. 7].

Приріст населення міст Тернопільщини у період 1959–1963 рр. дорівнював більш ніж 80%, а його основним джерелом виступало сільське населення [26, с. 36]. Інша частина мігруючого населення влилася у потік, що прямував із заходу на схід Української РСР, а то і далі в глибину СРСР з метою подальшого працевлаштування.

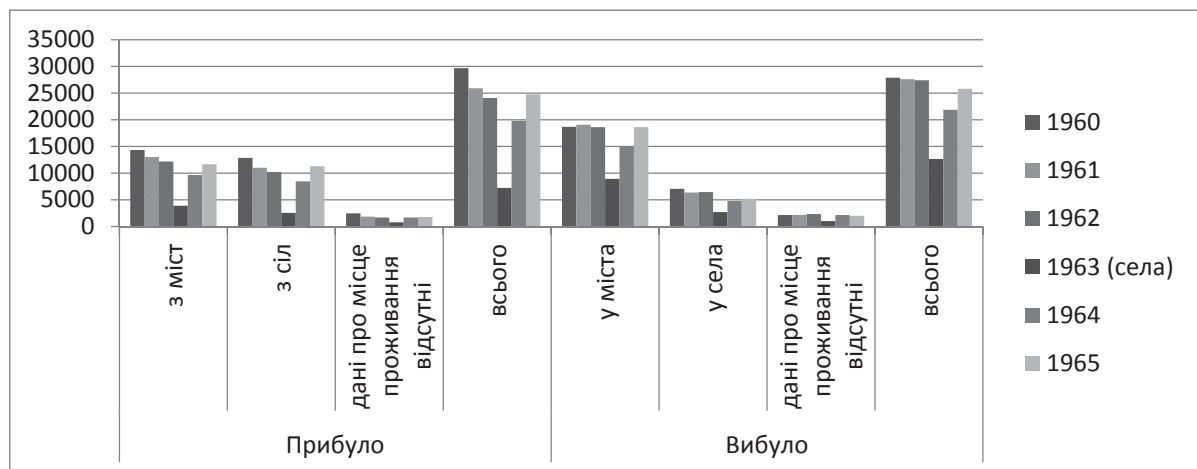
У матеріалах Держархіву Тернопільської області зберігається детальна інформація про механічний рух населення області. Зокрема, справи 1074 [6, арк. 5, 6], 1224 [7, арк. 1–4], 1474 [8, арк. 1–4], 1705 [9, арк. 1–2], 1858 [10, арк. 2–5], 2043 [11, арк. 2–5] під назвою «Річні звіти по природному руху населення по Тернопільській області» фонду Р-1 дають можливість графічно відобразити механічний рух населення області.

Таблиця 2

«Механічний рух населення у Тернопільській області 1960–1965 рр.»

	Прибуло				Вибуло			
	з міст	з сіл	дані про місце проживання відсутні	всього	у міста	у села	дані про місце проживання відсутні	всього
1960	14340	12866	2466	29672	18679	7063	2146	27890
1961	13033	11024	1851	25908	19065	6364	2184	27613
1962	12182	10216	1683	24081	18623	6459	2327	27409
1963 (села)	3893	2565	783	7241	8937	2710	1009	12656
1964	9657	8466	1687	19810	14948	4781	2148	21877
1965	11659	11303	1790	24761	18630	5183	2006	25819

Наведені у таблиці дані можна зобразити у вигляді графіку:

Мал. 1

На поданому графічному зображенні, враховуючи відсутність інформації про механічний рух населення міст області за 1963 р., ми отримуємо динаміку механічного руху населення Тернопільською областю за 5–ти річний період. Темпи прибуття населення із-за меж області розпочинаючи з 1960 р. зменшувалися до 1963 р. та отримали нове зростання у ході початку будівництва та відкриття нових промислових виробництв.

Динаміка міграційної активності населення, що прибувало у Тернопільську область і вибувало з неї у 1965 р. виглядала наступним чином:

жителів області була Хмельницька область, де змогли працевлаштуватися 472 особи, або 63% від усієї кількості вибулих [12, арк. 41].

Причиною виїзду в Івано–Франківську область було працевлаштування на промислових новобудовах: Бурштинській ДРЕС та Калуському хіміко–металургійному комбінаті [14, с. 66]. Найбільш міграційно привабливими для вихідців з Тернопільщини були сусідні області через територіальну близькість до рідного дому. На переїзд до віддалених районів в основному погоджувалося молоде працездатне населення.

Таблиця 3 [11, арк. 2–5]

«Основні міграційні напрямки населення Тернопільщини у 1965 р.»

	прибуло				вибуло			
	з міст	з сіл	дані про місце проживання відсутні	всього	у міста	у села	дані про місце проживання відсутні	всього
Білоруська РСР	46	31	4	81	63	8	2	103
Казахська РСР	129	108	33	270	132	44	60	236
Російська РФСР	1761	627	236	2624	1864	238	114	2216
Українська РСР	9360	10381	455	20196	16142	4776	975	14893
Всього по СРСР	11659	11303	1559	24530	18630	5183	1797	25610
В/за межі СРСР			231	231			209	209

Отримані дані дозволяють стверджувати, що основна частина населення, що прибувало в Тернопільську область у 1956 р. були мешканцями Української СРС, і лише незначна частина мігрантів спрямовувалась з Російської РФСР, Білоруської РСР та Казахської РСР. Варто наголосити, що значна частка міграційних потоків була орієнтована на внутріреспубліканський ринок праці і лише 42,3% населення Тернопільської області залишала межі УРСР. Більш ніж 72% від населення, що вибувало з Тернопільської області оселялися у містах. Як правило це були вихідці з сільської місцевості, які орієнтувалися на працевлаштування у промисловій сфері. Орієнтація на міста була обумовлена і бажанням покращити своє матеріальне становище, оскільки, рівень матеріального добробуту населення у міських поселеннях значно перевищував сільську місцевість.

Внаслідок міграційної політики радянського керівництва стало можливим залучення широкого кола спеціалістів для господарства області з усієї території країни. Станом на 1 липня 1967 р. на території Тернопільської області працювало – 2367 робітників, що прибули з інших областей УРСР чи СРСР. Більшість з них була задіяна у сільськогосподарському виробництві – 1257 мігрантів. У містах області працевлаштувалося – 1110 прибулих [12, арк. 18–45]. Причому близько 48,5% з усіх мігрантів на Тернопільщині були вихідцями з сільської місцевості Львівської області, так з 1149 прибулих лише 1 особа проживала у місті [12, арк. 23].

Водночас 749 жителів Тернопільської області були працевлаштовані за її межами: в основному на підприємствах та господарствах Івано–Франківської, Львівської, Хмельницької областей та м. Львова [12, арк. 18–45]. Найбільш привабливою у пошуках роботи для

Попри дещо сповільнені темпи міграції в кінці 60–х рр. ХХ ст. за 1959–1969 рр. механічний приріст населення Піденно–Західного економічного району до якого входила і територія Тернопільської області був від’ємним і склав 612 тис. осіб [1, с. 58]. Причиною цього був нерівномірний економічний розвиток регіону та надлишок робочої сили, яка була готова покинути місця постійного проживання у пошуках роботи.

Таблиця 4 [23, с. 94]

«Розподіл населення, що прибуло в Тернопільську область Української РСР станом на 1970 р.»

всього			населення, що прибуло			
разом	чоловіки	жінки	у міста		у села	
			із міст	із сіл	із міст	із сіл
36136	17056	19080	10240	16126	3587	6183

Практично 98% прибулих у Тернопільську область є жителями Української РСР, з них 28513 осіб, або 88,32% це вихідці з Волинської, Івано–Франківської, Львівської, Рівненської та Чернівецької областей [23, с. 94]. Низька частка мігрантів з інших республік Радянського союзу показує економічну непривабливість регіону та його орієнтацію на внутрішні трудові ресурси.

За період між переписами населення 1959 р. і 1970 р. число міського населення Української РСР у результаті урбанізації зросло на 3 млн. осіб. Природний приріст міського населення склав 2,5 млн. осіб [18, с. 292]. Для теренів Тернопільської області середній коефіцієнт

природного приросту для сільської місцевості становив 0,011%, для міст 0,015%, причому помітне зростання останнього на 0,002% щорічно [17, с. 214]. Згідно поданої інформації очевидним стає факт зростання чисельності міського населення за рахунок сільського, та зростання темпів природного приросту у містах.

У 1959 р. сільське населення області становило 83% всього населення, а за переписом 1970 р. – лише 77%, тобто зменшилося на 6%, тоді як міське на 6% зросло [14, с. 64]. Подібна ситуація склалася на основі значних економічних перетворень області, зростання ролі промислового виробництва та високій мобільності сільського населення, яке стало основним донором урбанізації Тернопільщини.

Потрібно наголосити і на тому, що приїзд у села доволі часто відбувався під впливом адміністративних факторів, оскільки, після завершення навчання студенти були зобов'язані працювати за направленням і не завжди були готові пов'язати свою долю з сільською місцевістю. Як зазначає Б. Заставецький: «Між мігрантами, що вибувають із сільської місцевості області, і тими, що прибувають, є деякі відмінності. У сільську місцевість прибувають переважно спеціалісти сільського господарства, вчителі, лікарі, працівники сфери обслуговування. Вибувають переважно колгоспники на сезонні роботи, та молодь на навчання і роботу» [14, с. 66]. Найактивнішу участь в міграції у межах області та поза нею насамперед брало населення працездатного віку та неодружена молодь.

Таким чином, населення Тернопільською області у період 50–х – 60–х рр. ХХ ст. зазнало помітних кількісних та якісних перетворень, невід'ємною складовою яких були міграційні процеси. Найвими були кількісні диспропорції між сільським та міським населенням. В середовищі сільських мешканців помітною була висока мобільність у пошуках роботи та покращення свого матеріального становища. Міграція населення області через діяльність Головного переселенського управління здійснювалась переважно у примусовому порядку. Підрунтям для такого типу міграції була політична воля тодішнього керівництва країни. Добровільна міграція мала під собою економічні передумови, що було обумовлено недостатнім промисловим розвитком краю.

Зміни, що відбулися всередині структури населення змінили демографічну карту регіону. Міське населення області зросло швидкими темпами в першу чергу за рахунок переїзду у міста мешканців сіл, та, частково, приїзду кваліфікованих спеціалістів із-за її меж. В цей період розпочався перехід від осілого способу життя сільських жителів до міграційної активності у пошуках кращих умов проживання. Близько 20% сільських мігрантів покидали межі Тернопільської області, водночас середньорічний приріст населення області за рахунок зовнішніх мігрантів був доволі низьким.

Отже, міграційні процеси, спричинені соціально-економічними перетвореннями, яких зазнала Тернопільська область у 50–ті – 60–ті рр. ХХ ст., переструктурування населення краю в контексті урбанізації, збільшення зайнятості у промисловій сфері призвели до підвищення кваліфікації робочої сили, стимулювали зростання матеріального добробуту населення за рахунок працевлаштування на більш кращих умовах.

Список використаних джерел

1. Болдырев В. Итоги переписи населения СССР / В. Болдырев. – М.: Статистика, 1974. – 84 с.
2. Державний архів Тернопільської області: путівник / Укрдержархів; Держархів Терноп. обл. – Тернопіль: Астон, 2011. – 370 с.
3. Державний архів Тернопільської області. – Ф.Р-1. Статистичне управління Тернопільської. – Оп.3. – Спр.570.
4. Там само. – Спр.643.
5. Там само. – Спр.753.
6. Там само. – Спр.1074.
7. Там само. – Спр.1224.
8. Там само. – Спр.1474.
9. Там само. – Спр.1705.
10. Там само. – Спр.1858.
11. Там само. – Спр.2043.
12. Там само. – Спр.2571.
13. Жбанова К. Організовані переселення в південні області Української РСР у 1955–1967 рр. / К. Жбанова // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал [за ред. В. Дятлова]. – Чернівці, 2015. – №2 (122). – С.163–171.
14. Заставецький Б. Міграція сільського населення та їх вплив на лодність населених пунктів тернопільської області / Богдан Заставецький // Економічна географія [ред. Лукашевич Л.]. – К.: В-во Київського університету, 1974. – Вип.14: міжвідомчий науковий збірник. – С.64–70.
15. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
16. Малинчук О. «Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України)»: дис. ... канд. іст. наук 07.00.01 / Малинчук Олег Михайлович. – Тернопіль, 2005. – 245 с.
17. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» / [гол. ред. Іван Зуляка]. – Тернопіль: «Вектор», 2014. – 220 с.
18. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. – Львів: Держстатвидав, 1962. – 281 с.
19. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. – Тернопіль: Облвидав, 1957. – 271 с.
20. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. – К.: Статистика, 1967. – 204 с.
21. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. – К.: Статистика, 1972. – 224 с.
22. Населення України. Трудова еміграція в Україні / За ред. Лібанової Е., Позняк О., Малиновської О. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
23. Підсумки Всесоюзного перепису населення 1970 року: Чисельність населення СРСР, союзних та автономних республік, країв і областей / ЦСУ при Каб. Мін. СРСР. – М.: Статистика, 1972. – 176 с.
24. Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 4 марта 1927 г. «О мерах по регулированию рынка труда» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=25585>
25. Статистика міграції населення. – М.: «Статистика», 1973. – 351 с.
26. Товкун В. Міграція населення і територіальний перерозподіл трудових ресурсів / Валерій Товкун // Розміщення продуктивних сил Української РСР [ред. Бухало С.]. – К.: Вид. Київського університету, 1966. – Вип.5: міжвідомчий науковий збірник. – С.34–40.

References

1. Boldyrev V. Itohi perepisi naseleniia SSSR / V. Boldyrev. – M.: Statistika, 1974. – 84 s.
2. Derzhavnyi arkhiv Ternopils'koi oblasti: putivnyk / Ukrderzharkhiv; Derzharkhiv Ternop. obl. – Ternopil: Aston, 2011. – 370 s.
3. Derzhavnyi arkhiv Ternopils'koi oblasti. – F.R-1. Statystychnie upravlinnia Ternopils'koi. – Op.3. – Spr.570.
4. Tam samo. – Spr.643.
5. Tam samo. – Spr.753.
6. Tam samo. – Spr.1074.
7. Tam samo. – Spr.1224.
8. Tam samo. – Spr.1474.
9. Tam samo. – Spr.1705.
10. Tam samo. – Spr.1858.
11. Tam samo. – Spr.2043.

12. Tam samo. – Spr.2571.

13. Zhananova K. Orhanizovani pereselenia v pivdenni oblasti Ukrainkoi RSR u 1955–1967 rr. / K. Zhananova // Siverianskii litopys. Vseukrainskii naukovyi zhurnal [za red. V. Diatlova]. – Chernihiv, 2015. – №2 (122). – S.163–171.

14. Zastavetskyi B. Migrantska silskoho naselennia ta yikh vplyv na liudnist naselennykh punktiv ternopilskoi oblasti / Bohdan Zastavetskyi // Ekonomichna heohrafia [red. Lukashevych L.]. – K.: V-vo Kyivskoho universytetu, 1974. – Vyp.14: mizhvidomchy naukovyi zbirnyk. – S.64–70.

15. Kalakura O. Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u XX stolitti / O. Kalakura. – K.: Znannia Ukrainy, 2007. – 508 s.

16. Maliarchuk O. «Ahrama polityka partiino–radianskoj vldy (1944–1964 rr., zakhidni zemli Ukrainy)»: dys. ... kand. ist. nauk 07.00.01 / Maliarchuk Oleh Mykhailovych. – Ternopil, 2005. – 245 s.

17. Materialy II Mizhnarodnoi naukovy–praktichnoi konferentsii «Ternopil i Ternopillia v istorii ta kulturi Ukrainy i svitu (vid naidavnishykh chasiv do sohodennia)» / [hol. red. Ivan Zuliaka]. – Ternopil: «Vektor», 2014. – 220 s.

18. Narodne gospodarstvo Ternopilskoi oblasti: statystychni zbirnyk / za red. M. Averchenko. – Lviv: Derzhstatvydav, 1962. – 281 s.

19. Narodne gospodarstvo Ternopilskoi oblasti: statystychni zbirnyk / za red. M. Averchenko. – Ternopil: Oblvydav, 1957. – 271 s.

20. Narodne gospodarstvo Ternopilskoi oblasti: statystychni zbirnyk / za red. M. Averchenko. – K.: Statystyka, 1967. – 204 s.

21. Narodne gospodarstvo Ternopilskoi oblasti: statystychni zbirnyk / za red. M. Averchenko. – K.: Statystyka, 1972. – 224 s.

22. Naselennia Ukrainy. Trudova emigrantska v Ukraini / Za red. Libanovi E., Pozniak O., Malynovskoi O. – K.: In-t demografii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. Ptukhy NAN Ukrainy, 2010. – 233 s.

23. Pidsumky Vsesoiuznoho perepysu naselennia 1970 roku: Chyselnist naselennia SRSR, soiuznykh ta avtonomnykh respublik, kraiv i oblasti / TsSU pry Kab. Min. SRSR. – M.: Statystyka, 1972. – 176 s.

24. Postanovlenie TSIK SSSR, SNK SSSR ot 4 marta 1927h. «Omerakh po rehulirovaniu rynka truda» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=25585>

25. Statystyka migrantskoi naselennia. – M.: «Statystyka», 1973. – 351 s.

26. Tovkun V. Migrantska naselennia i terytorialnyi prerospodil trudovykh resursiv / Valerii Tovkun // Rozmishchennia produktyvnykh syl Ukrainkoi RSR [red. Bukhalo S.]. – K.: Vyd. Kyivskoho universytetu, 1966. – Vyp.5: mizhvidomchy naukovyi zbirnyk. – S.34–40.

Тимків І. В., postgraduate student, Ternopil National Pedagogical University named for V. Hnatiuk (Ukraine, Ternopil), timkvvan@gmail.com

Migration Ternopil region in 50s – 60s XX century

The article analyzes the features mechanical movement of Ternopil region in the 50s – 60s. XX century. The influence of political and economic factors on the causes and background of migration activity of the population. The dynamics of migration flows in Ternopil region and beyond.

The methodological basis of the study are the principles of scientific knowledge: scientific, systematic, historical and pluralism. The article made using methods such as problem–chronological, comparative historical, systemic, structural, logical and analytical.

The migration processes that occurred on the territory of Ternopil in the 50s and 60s. XX c., Were the result of social and economic policy of the Soviet leadership. Construction of industrial enterprises in the region led to urban processes, which were the main source of rural population of the region. The research allows to conclude that the main migration flows in the same area were aimed mainly from the countryside to the city. External migration was directed mainly to neighboring areas (Ivano–Frankivsk, Lviv and Khmelnytsky) and remote industrialized regions of the USSR.

Keywords: migration, Ternopil, social status, industry, agriculture, displacement of population, urbanization.

Тимків І. В., аспирант, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (Україна, Тернопіль), timkvvan@gmail.com

Миграция населения Тернопольской области в 50–60-х гг. XX в.

Проанализированы особенности механического движения населения Тернопольской области в 50-х – 60-х гг. XX в. Охарактеризованы влияние политических и экономических факторов на причины и предпосылки миграционной активности населения. Показана динамика миграционных потоков в Тернопольскую область и за ее пределы.

Методологической основой исследования выступают принципы научного познания: научности, системности, историзма и плюрализма. Статья выполнена с использованием таких методов, как проблемно–хронологический, сравнительно–исторический, системный, структурный, логико–аналитический.

Миграционные процессы, имевшие место на территории Тернопольщины в 50-х – 60-х гг. XX в., были следствием социально–экономической политики советского руководства. Строительство промышленных предприятий в городах области привело урбанистические процессы, основным источником которых было сельское население края. Исследование позволяет сделать выводы, что основные миграционные потоки в самой области были направлены в основном из села в город. Внешняя миграция была направлена в основном в соседние области (Ивано–Франковскую, Львовскую и Хмельницкую), а также в отдаленные промышленно развитые регионы УССР.

Ключевые слова: миграция населения, Тернопольщина, социальное положение, промышленность, сельское хозяйство, перемещение населения, урбанизация.

* * *

УДК 94(477)«1961»

Афанасьев І. Ю., кандидат історичних наук, доцент кафедри реклами та зв'язків з громадськістю, гуманітарний інститут Київського університету ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ), ilyas05@gmail.com

Уточнення наслідків Куренівської катастрофи

Метою статті є уточнення втрат, спричинених Куренівською трагедією – катастрофою, що сталася 13 березня 1961 р. у Києві, внаслідок прориву дамби в Бабиному Яру. Досліджуються обставини, масштаб руйнувань. Визначаються мінімальні та максимальні можливі межі кількості загиблих у зоні затоплення. Отримані результати значно відрізняються від оцінок, які усталювалися в історіографії та ЗМІ. Робота ґрунтується на застосуванні загального наукового принципу об'єктивності, методів синхронного та діахронного порівняльного аналізу. Вивчення, співставлення наукових статей, публіцистики, оприлюднених архівних джерел (фонди ГДА СБУ, ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного) з теми даної роботи, поєднуються з власним квантитативним дослідженням.

Ключові слова: Куренівська трагедія, техногенні катастрофи, Кирилівська вулиця, Бабин Яр, локальна історія.

В Україні, як і в багатьох інших країнах, стрімко розвивається напрям наукової діяльності під загальною назвою локальна (регіональна) історія. Аматори та професійні історики дедалі активніше та продуктивніше займаються письмовим конструюванням, систематизацією місцевої історичної пам'яті. Київ як сакральний центр з багатовіковою історією, насиченою подіями, як густонаселена велика столиця однієї з найбільших держав сучасної Європи, є одним з головних українських центрів розвитку локальної історії.

Крім того, діяльність будь–якої адміністрації оцінюється не лише за її позитивним впливом на підконтрольних громадян, але й за втратами серед них, у тому числі через техногенні катастрофи. В українському громадсько–політичному та історіографічному дискурсах постійно перебуває у фокусі уваги тема техногенних катастроф, що сталися на території України. У 2010–і рр. активно здійснювалося оприлюднення архівних даних та історичних досліджень, видання науково–популярних, пропагандистських, розважальних робіт із цієї тематики. Уточнення кількісних та якісних характеристик відомих катастроф XX ст., порівняння колишніх адміністраторів, причетних до тих подій, не лише з іншими тодішніми діячами, але й з нашими сучасниками, допомагає здійснювати об'єктивну, справедливую оцінку діяльності ще й сучасних лідерів.

13 березня 1961 р. в Києві стало днем так званої Куренівської трагедії, яку називали також і «Куренівським апокаліпсисом». Накопичена в Бабиному Яру змішана з талими водами пульпа – грязьова піщано–глиниста маса, побічний продукт роботи цегельних заводів – прорвала